

Довідка від 5.11.1990 р. № 581 про реєстрацію виконавчого органу (парафіяльної ради) та ревізійної комісії релігійного об'єднання УАПЦ в Житомирі // Поточний архів Республіканської Християнської Партії). 8. Рішення виконкому обласної Ради народних депутатів від 14.09.1991 р. № 258 про передачу колишнього культового приміщення по вул. Леніна, 14 релігійній громаді УАПЦ м. Житомира // Поточний архів Св. Михайлівського собору УПЦ КП в Житомирі). 9. Обращение архиереев Украинского Экзархата [ред. изд. отдела Московского Патриархата митрополит Волоколамский и Юрьевский Питирим] // Журнал Московской патриархии. – 1990. – № 3. – С. 7–8. 10. Ісиченко І. Історія Християнської Церкви в Україні / Ігор Ісиченко. – Харків: Акта, 2003. Історія релігій в Україні: [у 10 т.] / редкол. А. Колодний (голова) та ін. – Т. 4: Католицизм / за ред. П. Яроцького. – К.: Світ Знань, 2001. 11. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні / Л. Жабко-Потапович. – Чикаго, 1991. 12. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: [монографія] / Сергій Іванович Здіорук. – К.: Знання України, 2005. 13. Листи митрополита Іоана Боднарчука до господарки його помешкання в Житомирі Раїси Андріївни, датовані 4 липня 1992 р. і 20 липня 1993 р. // Поточний архів Св. Михайлівського собору УПЦ КП в Житомирі. 14. Протокол № 4 від 18.07.1992 р. зборів парафіяльної громади Михайлівської церкви в Житомирі // Поточний архів Св. Михайлівського собору УПЦ КП в Житомирі. 15. Протокол № 6 від 16.08.1992 р. зборів парафіяльної громади Михайлівської церкви в Житомирі // Поточний архів Св. Михайлівського собору УПЦ КП в Житомирі. 16. Протокол № 7 від 13.09.1992 р. зборів парафіяльної громади Михайлівської церкви в Житомирі // Поточний архів Св. Михайлівського собору УПЦ КП в Житомирі. 17. Рост Ф. Патріарх у Житомирі / Ф. Рост // Комсомольська зірка (Житомир). – 1990. – 15 листопада.

Sergei Zhylyuk

AUTOCEPHALOUS CHURCH ZHYTOMYR MOVEMENT IN THE EARLY 1990 S.

The article covers the history of the autocephalous church movement in Zhytomyr region in the early 1990s, focuses on the role of local Ukrainian politicians and Bishop John Bodnarchuk in the process.

Key words: *Zhytomyr, avtokefalnoe tserkovnoe motion, Yoann Bodnarchuk.*

Ігор Скиба (м. Луцьк)

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ВОЛИНІ У ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ПІСЛЯ БЕРЕТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

У статті досліджено становище Православної церкви на Волині у перші десятиліття після Берестейської унії. Коротко характеризуються персоналії, які спричинилися до поширення унії на волинських землях, а також ті, які активно сприяли мобілізації та підготовці до повномасштабного відновлення православних церковних структур. Завдяки діяльності останніх, результати унії не були такими, як очікували її ініціатори.

Ключові слова: *Православна церква на Волині, Берестейська унія, духовенство, миряни, шляхта.*

Берестейська унія кардинально вплинула на перебіг православного життя Волині не тільки у близькій перспективі, але й на наступні два століття. Край поділився на два табори, що ворогували між собою. Це також був поділ на світи у тодішньому українському суспільстві – наслідок споконвічного розташування країни на перетині західних і східних духовних традицій, культур, філософій.

Іронія долі полягала ще й у тому, що саме волинські владики були серед ініціаторів укладення унії і найбільш ревно її захищали згодом. Як відомо, після повернення єпископа Луцького Кирила (Терлецького) та єпископа Володимирського Іпатія (Потія) із Риму, у 1596 р. у Бересті відбулося два собори – один православний, а другий уніатський. Православними залишилося два єпископи – Львівський Гедеон Балабан) та Перемиський Михайло (Копистенський). Їх підтримала волинська шляхта на чолі з відомим захисником східних християн, князем Костянтином Костянтиновичем Острозьким, більша частина ченців, біле духовенство та миряни [1, с. 130]. Натомість Київський митрополит Михайло (Рогоза) та Владики Холмський Діонісій (Збіруйський), Пінський Іона (Гоголь), Полоцький Герман, Володимирський

Іпатій (Потій) та Луцький Кирило (Терлецький) при підтримці кількох архімандритів, небагатьох із білого духовенства та мирян проголосили папу Римського своїм главою, чим зрадили інтересам Православної церкви та українського народу, відкривши шлях для окатоличення та колонізації.

Відомий історик Церкви, архієпископ Філарет (Гумілевський) вважав саме Володимирського Владику головним промотором унійних ініціатив. Він писав: «Для Кирила [Київського митрополита] знайдено спритного помічника в особі сенатора Потія, котрому нічого не важило міняти одну віру на іншу, а потрібно було лише позбутися боргів» [14, с. 98]. Поставимося до такого твердження архієпископа Філарета з долею критичності. Однак беззаперечним залишається те, що саме Іпатія (Потія) з огляду на його досвід, освіту та набуті на службі і в політичній діяльності вміння, називають однією з чільних постатей в унійних процесах кінця XVI ст.

Відомо, що Іпатій (Потій) (у миру Адам) народився у 1541 р. в давній православній українській родині. Його батько Лев Потій виконував обов'язки підскарб'я та писаря при дворі великого литовського князя Сигізмунда I. Лев Потій забезпечив синові здобуття високої освіти та відповідного виховання [2, с. 26]. Особливо вплинуло на формування світогляду Адама Потія навчання в кальвіністській школі князя Радзивілла. Після того були студії в Краківській академії. Дружиною волинського шляхтича стала донька князя Федора Головні-Острожецького Ганна.

Відповідне походження, освіта та родинні зв'язки дозволили Адаму Потію зайняти впливове становище у тогочасній суспільній ієрархії. Перебуваючи на службі у князя Радзивілла, він виконував обов'язки земського судді у Бересті, згодом мав чин каштеляна та сенатора [5, с. 154].

А. Потій був досить активним у вирішенні питань православної віри на волинських землях. Відомо про його участь у зустрічі патріарха Ієремії II. У істориків знаходимо твердження і про сприяння князя К. Острозького під час номінування та висвячення у єпископи. Він вважав А. Потія людиною вартою довіри, на такому високому становищі, як Володимирський єпископ.

Не менш заслуженим був й інший Владика – єпископ Луцький Кирило (Терлецький). Під час перебування Царгородського патріарха в Україні він був наближеною особою всесвятішого, його особистим секретарем. Знання мов дозволяло Кирилу (Терлецькому) займати впливове становище у митрополії. Відомо, що Ієремія II видав Луцькому єпископу грамоту, якою надав повноваження ревізувати діяльність інших православних руських владик у тому числі і Київського митрополита Михайла (Рогозу) [2, с. 24]. Значення становищу Владики Кирила додавав і той факт, що Луцько-Острозька єпархія була найчисельнішою і найбільш впорядкованою в адміністративно-дисциплінарному плані. Духовну кар'єру Кирило (Терлецький) розпочав протопопом у Пінському кафедральному соборі. Невдовзі від короля Стефана Баторія отримав затвердження на Пінську кафедру. Після смерті єпископа Іони (Борзобагатого) у 1585 р. зайняв Луцьку кафедру.

Обидва владики знали про погляди князя К. Острозького на поєднання Руської церкви із Римським Престолом. Очевидно, і діяли за його згодою. У якийсь момент умови, запропоновані католиками, перестали вписуватися у концепцію К. Острозького, і він відмовився підтримати унію. Насамперед, князь вважав, що порозуміння із папою Римським можливе на основі збереження канонічного зв'язку із Царгородом, повернення статусу кво, котрий існував до 1054 р. у Вселенській Христовій Церкві. Професор Мирослав Попович із цього приводу зауважував, що князь Костянтин-Василь теж був прихильником унії, тільки він бачив перспективу широкую: об'єднання з Римом усіх православних церков, включаючи Московську і Молдово-Валахську (Румунську) [12, с. 183]. Шлях, обраний єпископами, він вважав хибним і таким, що призведе до розколу Русі.

Перехід в унію двох найбільш впливових і освічених архієреїв значно ускладнив церковну ситуацію на Волині. Фактично Луцько-Острозька та Володимирсько-

Берестейська єпархія залишились без владик. Упродовж більш як двох десятиріч років край не мав власних правлячих православних архієреїв. Очевидно, що життям православних парафій, а їх залишилось багато, опікувалися владики, вірні православ'ю. Вони призначали своїх намісників і давали їм уповноваження вирішувати поточні кадрові питання. Вагомою підтримкою православним стала діяльність князя К. Острозького. Відомо, що він володів сотнями міст, містечок і сіл на Волині та Київщині, і як світський правитель, користуючись правом патронату, не допускав уніатських священиків у церкви своїх володінь.

Однак у 1608 р. також послабив позиції православних перехід багатьох волинських шляхетських родин у католицтво. Наприкінці XVI ст. князь Юрій Чарторийський публічно оголосив про перехід у духовне підпорядкування папі Римському. Одночасно із ним підписались під актом приєднання ще майже шістдесят шляхетських родин, серед яких представники Тишкевичів, Козік, Четвертинських, Гулевичів, Малинських, Терлецьких, Збаразьких, Язловицьких та інших [1, с. 122].

Звісно, що перехід шляхти сам по собі не міг завдати значної шкоди Православній церкві, якби не їх вплив серед населення та наявні матеріальні ресурси. Коли раніше руська шляхта підтримувала будівництво православних храмів, засновувала монастирі, то після прийняття католицтва, ситуація змінилася кардинально. Наприклад, князь Ю. Чарторийський звів католицький костел у Клевані, а Януш Заславський не тільки побудував католицький храм у Заславі, але й заснував монастир бернардинців.

Найбільшою втратою для Православної церкви стала смерть К. Острозького. На жаль, доля розпорядилася так, що у нього не залишилося жодного нащадка, який би продовжив справу захисту рідної віри. Син Костянтина-Василя – Януш прийняв католицтво і став ревним його поборником. Також й інші спадкоємці К. Острозького занедбали здобутки видатного роду. Саме князівське родинне гніздо перетворилося на центр розвитку католицизму. Лише за кілька десятиліть Острог втратив значення православного центру. Дітище Костянтина-Василя – Острозьку академію – перетворено на єзуїтську колегію.

Окрім вже названих, активними поширювачами католицької віри стали й інші представники волинської шляхти. Так, завдяки старанням князя Любомирського, постав костел у Полонному, Павло Сенюта збудував храм для домініканців у Ляхівцях Острозького повіту, а князь Ян Корецький заснував у 1621 р. францисканський монастир у Корці. І таких прикладів було багато.

Після смерті уніатського митрополита Михайла (Рогози) у 1599 р. його кафедру посів найбільш активний архієрей – єпископ Іпатій (Потій). Окрім керівництва митрополією, він отримав за собою право на управління Володимирсько-Берестейською єпархією. Дослідники греко-католики називають Іпатія (Потія) найбільш досвідченим адміністратором Уніатської церкви і вказують, що нібито він підтвердив, що об'єднання з Римом не є нововведенням, а поверненням до традицій. Однак, про протилежне свідчать історичні факти. Навіть у кафедральному Володимирі доводилося в наказному порядку переводити храми та монастирі в унію.

У 1597 р. Іпатій (Потій) перетворив православний Преображенський монастир у Володимирі в уніатський. Однак, це не призвело до його процвітання. Обитель та заснована при ньому школа за декілька десятиліть були розорені орендарями. Згідно з окремими джерельними відомостями, монастир припинив своє існування у 1664 р. [13, с. 114]. Не змогли цьому перешкодити і щедрі заповіді уніатського владики. Натомість православні, відвоювавши кілька храмів у Володимирі, заснували при одному із них власну школу. Кількість учнів у ній зростала, і невдовзі навчальний заклад був не менш популярним за католицький [13, с. 289].

Однак, не тільки православні Володимира зазнали духовного насилля. Подібна ситуація склалась і в Луцьку. До прийняття унії у місті нараховувалось вісімнадцять церков та не менше шести монастирів. Результатом запровадження злуки із

Апостольським Престолом стало закриття багатьох із них та руйнування окремих [6, с. 685].

Зазнав насилля і один із давніх монастирів поблизу Луцька – Жидичинська Миколаївська обитель. Віддавна монастир був резиденцією луцьких православних владик. Боротьба уніатів за володіння ним та монастирськими маєтками тривала до 1617 р. Тоді король розпорядився передати святиню уніатам. В окремих дослідженнях зазначається, що Жидичинський архімандрит Григорій-Гедеон до смерті у 1620 р. відстоював приналежність монастиря до Православної церкви [7, с. 407]. Лише після приходу на Луцьку уніатську кафедру Ієремії (Почаповського) питання із юрисдикцією Жидичинської обителі вирішили остаточно.

Крім адміністративних засобів тиску на православних, застосовували ще й фіскальні. Для польського короля Сигізмунда III Вази запровадження унії бачилося проміжним етапом окатоличення руського народу, створення позірної релігійної єдності у Речі Посполитій. Про стягування окремого податку, накладеного спеціально на православні церкви, знаходимо свідчення у тогочасних документах. Наприклад, на початку липня 1618 р. вдова колишнього надвірного королівського маршала Прокопія Сенявського, Єлизавета, орендна власниця Ратненського маєтку, заплатила податківцю Реговському контрибуцію за руських священиків, їх поля та шістнадцять церков (три у Ратно) [13, с. 283]. Контрибуційні збори надходили безпосередньо у казну. Характерно, що костели краю були звільнені від неї.

Посильний внесок у нормалізацію життя Православної церкви краю робив львівський єпископ Гедеон (Балабан). Однак на початку 1607 р. владика упокоївся. Через два роки відійшов до Бога Перемишльський єпископ Михайло (Копистенський). Виникла реальна загроза втрати православної ієрархії у Київській митрополії. Однак, ще за життя, Владика Гедеон ужив заходів для передання кафедри своєму племіннику, Унівському архімандриту Ісайї. Цю кандидатуру також підтримав князь К. Острозький. Проте, спротив такому рішення з боку духовенства, братчиків та шляхти вирішив справу на користь Євстафія Тисаровського (у чернецтві – Ієремія). Отримати згоду короля на висвяту вдалося лише після обіцянки прийняти після хіротонії унію. Єпископський сан кандидат отримав з рук Сучавського митрополита Анастасія.

Після хіротонії Владика відмовився переходити в унію, що викликало невдоволення як у представників державної влади, так і уніатів. З огляду на це, митрополит Іпатій (Потій) навіть висвятив свого ставленика Йосипа Вельямина (Рутського) на Львівського єпископа. Однак на захист православного владика стали духовенство, шляхта, братчики й уніатський кандидат залишався у Вільно титулярним Львівським єпископом.

У юрисдикції Ієремії (Тисаровського) перебувало понад тисячу парафій Галичини. Крім цього, Владика надавав духовну опіку священикам і вірним сусідніх православних єпархій, котрі залишилися без архієреїв [10, с. 21]. Здійснював духовний нагляд Ієремія й на Волині. За тогочасними відомостями, православні парафії краю об'єднували чи не найбільшу кількість віруючих. Природно, що в коло обов'язків Львівського єпископа входило затвердження ієреїв на становищі настоятелів, висвяти кандидатів у диякони та священики, питання духовного суду.

Таким чином, становище Православної церкви краю перших післяунійних десятиліть можна назвати часом виходу із глибокої кризи, періодом мобілізації та підготовки до повномасштабного відновлення церковних структур. Результати унії не були такими, як очікували її ініціатори. Віруючі та духовенство у переважній більшості залишилися вірними православ'ю.

Список використаних джерел

1. Батюшков П. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Батюшков. – С.-Петербург, 1888.
2. (Гаєвський) Сильвестр, архієпископ. Берестейська унія 1596 року. Церковно-історична монографія / Сильвестр (Гаєвський). – Вінніпег: Екклесія, 1963.
3. Грінченко Б. Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б.Хмельницького

/ Б. Грінченко. – Видання друге. – Черкаси: «Сіач», 1917. – 270 с. 4. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / М. Грушевський. – Київ-Львів, 1912. – 392 с. 5. Гудзяк Борис. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. – Львів, 2000. 6. Докладная записка Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1893. – № 25. – 1 сентября. – С. 685–690. 7. Древняя Жидичинская архимандрия на Волыни // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – № 14. – 11 мая. – С. 406–410. 8. Іларіон (митрополит) Українська церква: Нариси з історії Укр. Правосл. Церкви: (В 2 т.) / За ред. С. Ярмуся. – 2-е вид., поправл. і допов. – Вінніпег (Канада): Вид. Консistorії УГП Церкви в Канаді, 1982. – Т. 2. – 305 с. 9. Іларіон (митрополит) Князь Костянтин Острозький і його культурна праця – Вінніпег: Вид. Укр. православ. громади в Кенора], 1958. – 360 с. 10. Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії / В. Кметь // Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – Львів, 2000. 11. Коротка історія православної церкви / Уклад.: О.Кислашко; Ред.: Н.Грищенко. – К.:1996. – 325 с. 12. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – Київ: АртЕк, 1999. 13. Теодорович Н. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии. Исторический очерк / Н. Теодорович // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1893. – № 10–11. – 1–11 апреля. 14. Филарет (Гумилевский), архиепископ. История Русской Церкви. Период четвертый. – Москва, 1888.

Igor Skyba

THE ORTHODOX CHURCH IN VOLYN' IN THE FIRST DECADE AFTER THE BREST UNION

The article deals with the situation of the Orthodox Church in Volyn' in the first decades after the Brest Union. Personalities who promoted the spread of union in Volyn' lands are characterized in short. People who promoted the active mobilization and preparation for the full-scale recovery of the Orthodox Church structures are also characterized in the research. Results of the union were not such as they had been waited by its initiators thanks to the activity of persons who were above mentioned.

Key words: *The Orthodox Church in Volyn', the Brest Union, clergy, laity, gentry.*

Юсаф (Василиків), Ігор Коваль (м. Івано-Франківськ)

ЗНАЧЕННЯ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ В ГАЛИЧІ ДЛЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У статті висвітлюються основні етапи історії Успенського катедрального собору в Галичі в контексті виникнення у середині XII ст. Галицької єпархії. Розкрито вплив археологічного відкриття у 1936 р. фундаментів головної християнської святині Галицького краю на пробудження національної свідомості і розвиток релігійного життя українців Галичини, показано значення собору в історії Української православної церкви.

Ключові слова: *Галич, Крилос, Успення Пресвятої Богородиці, фундаменти, церква.*

До найвизначніших пам'яток української культури належить Успенський собор у Галичі. Поставши в середині XII ст. на одній з найвищих точок Крилоської гори, святиня одразу ж потрапила в поле зору вітчизняних літописів. Десятиліттями її втрачену історію розшифровували дослідники, вслід за істориками до тривалих пошуків прилучилися археологи. Її, забуту людьми красу, після віднайдення фундаментів, ретельно відреставровували мистецтвознавці. А от, зацікавлених науковців у з'ясуванні сакрально-релігійного значення галицьких храмів, і найголовнішого серед них – Успенського собору, було зовсім мало. Хоча такий видатний твір давньоруської писемності як «Галицько-Волинський літопис», переконує академік Віталій Кононенко, переповнений ідеєю Божої обраності, Божого провидіння, що охороняє Галич. Божою милістю Галич має Успенський собор, який оберігає і руських князів, і преславне місто [10, с. 130].

У нашій спільній статті ми зробили спробу показати значення Успенського собору в історії Української православної церкви (далі – УПЦ).